CATEGORIILE GRAMATICALE ALE SUBSTANTIVULUI: TRADIŢIE ŞI INOVAŢIE

Doina BUTIURCĂ

Abstract

The present work examines the morphological categories of the noum from a diachronic point of view (gender, number, case).

The metamorphoses of this part of speach are studied with reference to linguistic and extra-linguistic sectors for the most part related to the history of human outlook.

După forma pe care o îmbrăca şi după sensul pe care îl avea, substantivul exprima în limba latină ideea de gen, număr şi caz. Trecerea substantivelor prin cele şase cazuri la singular şi la plural se numea *declinare*. Limba latină clasică a cunoscut cinci sisteme de variaţie sau de declinare. Deosebirea declinărilor între ele se realiza după terminaţia *genitivului singular*:

decl. I: -ae (*rosa* / *ros*ae)
decl. a II-a: -i (*lupus* / *lup*i)
decl. a III-a: -is (*tempus* / *tempor*is)
decl. a IV-a: -us (*fructus* / *fruct*us)
decl. a V-a: -ei (*dies* / *di*ei)

Abandonând criteriul „productivităţii" în prezentarea declinărilor latine, unii cercetători (1) au considerat declinarea a III-a „un model arhaic" prin faptul că, spre deosebire de substantivele declinărilor I şi a II-a, opoziţia cazuală a declinării a III-a era marcată şi prin alternanţe fonetice, nu numai prin desinenţe: „E de presupus – nota Sorin Stati – judecând prin comparaţie cu celelalte limbi indo-europene, că la începuturile existenţei sale latina folosea procedeul alternanţelor în mai mare măsură."

În latina târzie are loc o reorganizare a declinării substantivelor, datorată trecerii de la o declinare la alta, fenomen pe care Sextil Puşcariu l-a numit metaplasmă. Este un fenomen general în limbile romanice. Substantivele de declinarea a V-a sunt tratate ca şi cele de declinarea I, mai bine organizată şi mai productivă. Forme ca: *facia, glacia* (de decl. I) au câştigat teren în faţa celor de declinarea a V-a: *facies, glacies*. Substantivele declinării a IV-a sunt atrase de cele aparţinând declinării a II-a, cu desinenţe mai clare şi mai stabile: lat. *nurus* > rom. veche *noru* (decl. a II-a, întâlnită şi astăzi, regional) > rom. *noră* (decl. I). Substantivele aparţinând declinărilor a IV-a şi a V-a au fost absorbite de clasa celor ce făceau parte din celelalte declinări.

Limba română a conservat substantivele aparţinând declinărilor I, a- II-a şi a- III-a. Declinarea I cuprinde substantivele de genul *feminin* (ca şi în limba latină), cu terminaţia nominativului **ă** (**a¸**la nominativ singular, din limba latină):

lat. *capra* > rom. *capră*
lat. *rosa* > rom. *roz̧ă* (trandafir)
lat. *casa* > rom. *casă*

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

Şi substantivele provenite din declinarea a III-a latină (lat. *frons* > rom. *frunză*), din declinarea a V-a (lat. *glacies* > rom. *gheaţă*) sau a IV-a (lat. *manus* > rom. *mână*) au fost însumate decl.I în limba română. Categoria substantivelor terminate în **–ea**, moştenite din decl. I latină (lat. *stella* > rom. *stea*) sau provenite din împrumuturi este eterogenă sub aspectul originii, cuprinzând: substantive terminate în **–a** accentuat, provenite din limba turcă (*musaca, basma*); substantive *feminine*, împrumutate din limba slavă (în limba de origine aceste substantive erau neutre terminate în **-o**): *ciudă*, *greblă*; substantivul *zi,* provenit din latinescul *dies* , declinarea a V-a.

Aparţin *declinării I* şi câteva substantive de genul masculin, terminate în **–ă** (*tată*), precum şi numele proprii de sex bărbătesc: *Todea, Toma*, *Costică.*

Declinarea a II-a cuprinde substantive provenite din declinarea a II-a latină, de genul *masculin*, terminate în consoană (desinenţă Ø), care în limba latină aveau terminaţia –us: lat. *lupus* > *lup*, lat. *populus* > rom. *plop;* substantive terminate în **i** semivocalic (lat. *majus* > rom.*mai*); substantive terminate în consoană palatalizată: *ochi* > lat. *oculus;* substantive de genul *neutru* terminate în *consoană* (neutrele latine de declinarea a II-a aveau terminaţia -um), în -u silabic (*cablu*), în –u semivocalic (*stilou*), în –i semivocalic (rai) sau –o, în consoană palatalizată (*unghi*).

Mai omogenă sub aspect etimologic s-a impus declinarea a III-a.

Cuprinde substantive de toate genurile terminate în **–**e, moştenite din declinarea a III-a latină: lat. *solem* > rom. *soare*, lat. *nomen* > rom. *nume*, lat. *nationem* > rom. *naţiune*.Tot declinării a-III-a aparţin şi substantivele feminine provenite din declinarea I latină (lat. *aranea* > rom. *râie*)

Şi categoria cazului a cunoscut metamorfoze din cele mai curioase sub raport diacronic.

Categoria caz este specifică doar numelui. Se presupune că indo–europeana comună cunoştea opt cazuri (nominativ, vocativ, acuzativ, genitiv, dativ, ablativ, locativ şi instrumental).Unii cercetători sunt de acord că, în general, cazurile cu o semnificaţie *concretă* (locativul, ablativul, instrumentalul) ar fi apărut primele, iar cazurile mai *abstracte* ar fi apărut mai târziu (nominativul, acuzativul). Pe baza cazurilor cu semnificaţii concrete s-ar fi născut cazurile cu *valori mixte* (genitivul, dativul). Sorin Stati este de părere că filiaţia sensurilor fiecărui caz este imposibil de reconstituit până la apariţia primelor texte (2).

Limba latină ca şi majoritatea limbilor înrudite exprimă aceleaşi valori prin categoria cazurilor, cu forme mai puţine decât indo–europeana. În limba latină existau şase cazuri: *nominativus* (de la *nominare* = a numi), *genitivus* (de la *gignere* = a naşte), *dativus* (de la *dare* = a da), *accusativus* (de la *accusare* = a chema, a acuza), *vocativus* (de la *vocare* = *a chema*), *ablativus* (de la *auferre* = a lua). Formele cazurilor indicau *rolul* în care un substantiv *cădea* în gândirea umană (termenul caz provine din lat. *casus* = cădere).

Din cele şase forme cazuale, limba română a reţinut doar două – trei: N – Ac, G – D şi, uneori, Vocativ. Pe lângă cauzele fonetice şi sintactice ale reducerii formelor cazuale latine, limba română menţine tendinţa generală de reducere a sistemului cazual, începută în indo–europeană.

Prin nominativ se continuă formele din latină. În multe situaţii există greutăţi în privinţa stabilirii evoluţiei unui cuvânt, de la forma latină de nominativ sau de la cea de acuzativ. Aceasta se datorează faptului că în latina populară formele de nominativ ale declinării a II-a şi a III-a se confundau cu cele de acuzativ. Cauzele erau de ordin fonetic şi anume, dispariţia consoanelor finale (-s, -m). M. Iliescu este de părere că nu se poate stabili cu rigurozitate dacă nominativul substantivelor româneşti este moştenit din

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

nominativul sau acuzativul latin. Fr. Diez consideră că acuzativul ar fi cazul moştenit din limba latină. Fl. Dumitrescu opinează că forma păstrată în limbile romanice este „o chintesenţă", o formă comună a tuturor formelor cazuale, nu continuatoarea uneia anume. Într-o anumită perioadă substantivul *casa* avea forme identice pentru toate cazurile.

Cercetările au demonstrat că există câteva nume a căror origine cazuală este sigură: la substantivele imparisilabice de declinarea a III-a, formele de nominativ şi acuzativ sunt net diferite:

N. – lat. *homo* > rom. *om* (ac. lat. *hominem*)

Unele imparisilabice provin din acuzativul latinesc:

Ac. - lat. *legem* > rom. *lege* (N. lat. *lex*)

Din nominativul latin, limba română a moştenit nume de fiinţe (cu funcţia de subiect). Cazul nominativ nu este o formă – tip în limba română. Acest caz poate fi influenţat formal şi de alte cazuri: din contaminarea cu genitivul (*tată* provine din forma latină de nominativ, iar *tătâne* din genitivul latin *tatanis*); din formele de Ac.

Nominativul a fost influenţat şi de vocativ.: alături de *jupân, sfânt, meşter,* apar formele de nominativ: *un jupâne, un sfinte, un meştere*. Noile forme se explică prin mai deasa utilizare a acestor substantive la vocativ decât la nominativ. Forme alternante de nominativ şi vocativ apar şi în cazul numelor proprii: *Petru – Petre, Ion – Ioane* („A plecat Ioane!"; pentru „A plecat Ion!").

Formele latine de genitiv – dativ s-au conservat ca nominative în limba română în câteva situaţii: în zilele săptămânii: *marţi* (*martis dies*), *joi* (*jovis dies*), *luni* (*lunae dies*); în dativul cu prepoziţia a sau la: *dede a lucrători* (în limba sec. al XVI-lea); *în dativul locativ* (specific limbii vechi şi populare): *stai locului*, *aşterne-te drumului*.

Etimologia formelor de genitiv – dativ nearticulat a substantivelor feminine de declinarea I, de tipul*: unei case, unei fete* a fost mult abordată în cercetarea lingvistică românească. Iată câteva observaţii:

Genitiv – dativul românesc reprezintă genitiv – dativul latin (cf. H. Tiktin, Ov. Densusianu, S. Puşcariu, Al. Rosetti şi Al. Graur): lat. G – D: *rosae* > *roze*;

Genitiv – dativul românesc se datorează substratului (B. P. Haşdeu), argumentul fiind susţinut de situaţiile similare din albaneză şi bulgară.

Genitiv – dativul se datorează influenţei slave (Alex. Philippide).

În I.L.R. (3) ipoteza influenţei slave este respinsă din două motive: în primul rând, formele din inscripţii, *patria, regina, femina* (în loc de *patriae*, *reginae*, *feminae*) nu sunt întotdeauna relevante iar apoi limba nu este reprezentată doar prin inscripţii, ci şi prin alte documente. Părerea unanimă este că genitiv-dativul în limba română continuă genitiv-dativul latin.

Şi acuzativul a moştenit formele corespunzătoare din limba latină, la declinarea I, a II-a şi a III-a parisilabică.

Prepoziţia *pe*, ca morfem al complementului direct pune o problemă de sintaxă istorică. Preocupările cercetătorilor sunt legate de două aspecte, vizând perioada în care a apărut această prepoziţie ca morfem al acuzativului, precum şi faptul că în secolul al XVI-lea nu întâlnim decât rar această prepoziţie.

Absenţa prepoziţiei *pre* la acuzativ, în textele traduse în secolul al-XVI-lea justifică tendinţa traducătorilor de a imita textele originale slave , sunt de părere Candrea şi Densusianu. Este eronat să invocăm servilismul traducătorilor pentru a explica anumite fapte de limbă – consideră alţi cercetători, dintre care l-am aminti pe Sextil Puşcariu.

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

Convingerea istoricilor limbii , în general, este că utilizarea acuzativului cu „pe" era în secolul al XVI- lea un fenomen aflat într-o fază incipientă ,de tatonare, în limbă şi nu reuşise să se impună în conştiinţa vorbitorilor. Scrierea cu *pre* la Ac. datează din epoca imediat anterioară aceleia în care apar primele traduceri ,fapt argumentat şi de absenţa prepoziţiei din dialectele române de la sudul Dunării.

Limba română este singurul idiom romanic în care există forme de vocativ atât la masculin, cât şi la feminin:

m. sg.: **-** *e, - ule: băiet**e**, băiat**ule***;
f. sg. : *-o: Ilean**o**, fetiț**o***,
m. f. pl. *–lor: fraţilor, fetelor*

Desinenţele de vocativ au fost analizate pe larg , de către L. Vasiliu (4): desinenţa –e de masculin este moştenită din limba latină şi se menţine şi astăzi în poezia populară (*Stai, lupe, nu mă mânca!*). Această desinenţă există şi în limba slavă, în cazul substantivelor cu tema în **–o** (sl. V. *plodè*). Al. Rosetti este de părere că influenţa slavă ar fi întărit utilizarea vocativului în –e moştenit din latină.

a. desinenţa –o de feminin reproduce vocativul în –o al substantivelor feminine din limba slavă, cu tema a: *zeno* (nom. *zena*). Această desinenţă apare la feminine, indiferent de originea lor (latină, slavă, maghiară).
b. desinenţa –ule de masculin (*băiatule!*) apare alături de desinenţa –e şi s-a format pe terenul limbii române, după secolul al XVI-lea (5).
c. desinenţa de plural vocativ –lor s-a născut prin extinderea desinenţei de dativ plural asupra vocativului (Ov. Densusianu, S. Puşcariu), în construcţii în care dativul putea fi confundat cu vocativul („Vă spun vouă, fraţilor!").

Există în limba română o tendinţă generală de folosire a nominativului în locul formei de vocativ: „Ana!" (nu Ano).

Vocativul este un caz productiv în limba română. Conservat din latină, întărit prin slavă şi dezvoltat pe teren lingvistic românesc, acesta individualizează limba română în contextul celorlalte limbi romanice.

Genul este categoria gramaticală ce caracterizează numele şi unele forme nominale ale substantivului. În istoria culturii a existat o tendinţă de a stabili relaţii între cele trei genuri şi anumite categorii ale gândirii. Legată de gândire, utilitatea genului era motivată. Într-o etapă veche a limbii indo–europene se pare că ar fi existat două genuri: genul animat şi cel inanimat. La începuturi, diferenţierea cuvintelor corespundea unui anumit mod de a prezenta realitatea. Martinet considera genul „un produs al gândirii care s-a impus limbii. S-a născut din necesitatea de a satisface o nevoie de comunicare" (6). Caracterul motivat al genului supravieţuieşte şi azi în limbile bantu, unde există un gen al numelor de oameni, altul al numelor de animale şi al treilea, al numelor de unelte. Acest stadiu este al *genului* natural, motivat de Alex. Graur (7) prin concepţiile animiste asupra lumii.

Opoziţia masculin – feminin ar fi apărut la pronumele demonstrativ- sunt de părere specialiştii. În sistemul morfologic indo–european, obligativitatea ca fiecare nume de animal să fie masculin sau feminin devine o prioritate. Această etapă se caracterizează prin apariţia *genului gramatical*, nemotivat; forma cuvântului nu mai reflectă conţinutul semantic. După destrămarea unităţii lingvistice indo–europene, diferenţele dintre masculin şi neutru încep să dispară.

Limba latină cunoştea trei genuri: *genus masculinum*, *genus femininum şi genus neutrum*. Genul neutru cuprindea substantive neînsufleţite, nume de lucruri, adică obiecte care prin

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

natura lor nu puteau avea însuşiri bărbăteşti sau femeieşti (căci „*neutrum*" înseamnă: nici unul, nici altul). Este justificarea *semantică* a includerii neînsufleţitelor în categoria neutrelor, dublată şi de o motivaţie de ordin formal: existenţa desinenţei –um.

După această *etapă arhaică* a categoriei neînsufleţitelor, latina cunoaşte clasificarea substantivelor după sex, fenomen ce reprezintă o schimbare a mentalităţii primitive. Unele substantive neînsufleţite aparţineau genurilor animate, dar acestea erau concepute ca personificări; noţiunile pe care le reprezentau erau socotite forţe vii. Treptat, distincţia însufleţit – neînsufleţit nu a mai fost respectată.

Limba română a conservat genurile latinei populare, cu mici excepţii: lat. *templum* > rom. *templu*.

Unele substantive care în limba latină erau de genul neutru, în limba română au devenit masculine, iar altele au trecut la genul feminin. Schimbările de gen s-au produs din motive de natură fonetică.

Căderea consoanelor finale anulează diferenţa formală dintre masculine şi neutre. Genul neutru se autoelimină: *lupu*(*s*) > *lupu*.

Schimbări de gen au avut loc şi în limba română veche. Să comparăm de pildă, formele unor substantive din secolul al XVI-lea cu cele de astăzi:

sec al XVI-lea: *un genuche – două genuche* (n)

azi: *un genunchi – doi genunchi* (m)

sec. al XVI-lea: *un umăr – două umere* (n)

azi: *un umăr – doi umeri* (m)

Substantivele de genul neutru au fost absorbite de masculin şi feminin, în câteva etape, în limba latină: începând din sec. I, e.n., neutrele latineşti primesc terminaţii masculine în inscripţii; neutrele terminate în –um au fost confundate cu masculinele în – us (*vinum* cu *vinus*), ca şi cele mai puţine la număr, terminate în –er; pluralul neutrelor în –a s-a confundat cu femininul singular cu desinenţa –a: lat. sg. *pirum* – pl. *pira* a evoluat în limba română la forma pară, simţită ca singular feminin (*o pară*). Spietzer considera că trecerea neutrelor în feminine este cauzată de un proces de „feminizare", iar George Ivănescu explică fenomenul prin caracterul colectiv al unor plurale, păstrat şi la singularele de azi: *frunză*, *poamă*.

Opoziţia animat – neanimat este neutralizată treptat în limba latină, în favoarea noii opoziţii masculin – feminin.

Limba română a întărit ideea de neînsufleţit a neutrului, spre deosebire de celelalte limbi romanice care posedă doar masculinul şi femininul. În Maramureş şi Crişana, de pildă, apare o desinenţă specifică a neutrului –auă, asupra căreia s-a oprit Vasile Arvinte: *lepedeu / lepedeauă*. Această desinenţă apare la substantivele de origine maghiară.

Genul neutru se caracterizează printr-o mare stabilitate în limba română, spre deosebire de limbile romanice ale Occidentului. Este un gen productiv prin numărul foarte mare de desinenţe de plural, dar şi de substantive. S-a pus problema dacă neutrul este o *inovaţie* a limbii române sau o rearanjare a neutrului latinesc, (pierdut în latina populară). *Al. Rosetti* este de părere că neutrul românesc este o rearanjare a neutrului latinesc, pierdut în latina târzie prin dispariţia flexiunii. Limba română a păstrat nealterată distincţia animat-inanimat, ba mai mult, a creat în interiorul animatului, un *gen personal*. Genul neutru este

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

considerat un gen viu ce cuprinde inanimate. Majoritatea neologismelor sunt cuprinse în genul neutru (televizor, aeroport).

S-a considerat că neutrul românesc ar fi un împrumut de *origine slavă*. Foarte puţine cuvinte provenite din limba slavă şi-au menţinut genul neutru (acestea fiind însumate altor genuri în limba română): neutrele slave cu tema în **–o** devin feminine (sl. *pravilo* > rom. *pravilă*), asemenea celor cu tema în **–a** (sl. *gradina* > rom. *grădină*). În consecinţă, acestea au fost supuse aceluiaşi tratament ca şi substantivele slave în **–a** : sl. *lopata* > rom. *lopată*.
Şi masculinele de origine slavă devin în limba română neutre: sl. *bobŭ* > rom. *bob*. Neutrul slav nu este un gen productiv. În consecinţă, nu putem explica apariţia neutrului românesc prin intermediul neutrului slav.

O altă ipoteză este aceea că neutrul românesc şi-a menţinut nealterat *caracterul romanic*. Meyer- Lubke, George Ivănescu şi mai recent I. Fischer au demonstrat că în latină, neutrul s-a consolidat atât prin trecerea masculinelor latineşti la neutre (în latina populară) ,cât şi prin aceea a masculinelor de declinarea a IV-a, la neutrele limbii române.

Unii cercetători au susţinut că neutrul românesc ar proveni din *substrat* (Octav Nandriş). Argumentul adus în acest sens ar fi stabilitatea neutrului în limba albaneză. Sandfeld argumentează similitudinea genului neutru în limbile română şi albaneză, fie printr-un substrat etnic comun, fie printr-o perioadă de convieţuire româno-albaneză. Concluzia generală este că se poate vorbi doar de un paralelism albano-român, nu de o proveniență a neutrului din substrat.

În stadiul actual al limbii române stabilizarea definitivă a neutrului nu s-a realizat**.** Ec. Goga a observat că neutrul nu reuneşte numai inanimate, marea majoritate a inanimatelor fiind de genul feminin; termenii tehnici nu şi-au stabilit încă genul, fiind folosiţi atât la masculin cât şi la neutru.

Ca gen, neutrul este – în stadiul actual de dezvoltare a limbii – mai puţin consolidat decât masculinul şi femininul.

Opoziţia de număr îşi are începuturile în indo-europeană şi îşi menţine caracterul motivat până astăzi. S-a observat că gramaticalizarea acestei opoziţii este la fel de veche ca şi gramaticalizarea opoziţiilor de gen. Indo-europeana comună avea trei numere: singular, dual şi plural, marcate prin desinenţe diferite. Dualul nu s-a menţinut în limba latină. *Duo*, *ambo*, *viginti*, chiar dacă sunt vechi forme de dual, au în latineşte acelaşi regim sintactic ca şi pluralele. De la începuturile evoluţiei sale, limba latină nu cunoaşte decât opoziţia de număr cu doi termeni, singular-plural, atât la *nomen* cât şi la *verbum*.

Singularul latin se află în deplină unitate cu sensul, deci cu gândirea. La numele de popoare, de grupuri mari de persoane întâlnim *singularul colectiv*, un vechi fenomen cu caracter popular. Existau şi în limba latină cuvinte care aveau la singular alt sens decât la plural (*singularia tantum*): *aldes – templum* (sg), *casă* (pl.); *littera* (literă) – *litterae* (soare). Sunt *pluralia tantum* numele de divinităţi: (*lemures*, *penates*), de populaţii (*Quirites, Ramnes*), de părţi ale corpului perechi (*nares*, *lumbi*), termeni anatomici, militari.
Pluralul pentru singular este un fenomen întâlnit foarte des la poeţii epocii imperiale.

Limba română a moştenit sistemul binar, singularul fiind opus pluralului prin mărci de ordin formal. Două sunt elementele prin care se exprimă numărul în limba română: *desinenţe specifice* şi *alternanţe fonetice* (frate – fraţi). „Flexiunea internă" (S. Puşcariu) cuprinzând alternanţele vocalice şi consonantice individualizează limba română în raport cu celelalte limbi romanice, în care pluralul se exprimă numai prin desinenţe.

Alternanţele vocalice şi consonantice sunt expresia acţiunii unor legi fonetice. Apariţia lor nu se explică prin accidente fonetice, ci prin analogie, acestea fiind legate, în general, de

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

domeniul morfologiei. Alternanţa verbală (pers. I, sg / pers. I, pl) se extinde şi la flexiunea nominală. Atât la verb cât şi la substantiv aceste alternanţe sunt o problemă de număr: *tac – tăcem; pradă – prăzi*. În *cadă – căzi*, distincţia singular – plural este exprimată prin trei opoziţii: **a/ă** şi **d/z** (în interiorul cuvântului), **ă/i** (desinenţa **i** alterează consoana precedentă). Observăm din acest exemplu că numărul este marcat redundant, dublu sau chiar triplu (prin două alternanţe fonetice şi desinenţă) în limba română. Alternanţele fonetice au aşadar valoare morfologică.

Spre deosebire de celelalte limbi romanice, limba română cunoaşte şase desinenţe de plural:

pentru feminin:

-e (mofete, mese);

-ele (curele); -ale (cazmale), -le (stele)

Variantele desinenţei –e din exemplele date sunt condiţionate de forma substantivului: -i (cărţi).

Limba română cunoaşte în ceea ce priveşte desinenţele, dubletul **–e/ -i**. În limba veche, desinenţa **–e** era frecventă în structuri ca: *inim**e***, *greşal**e*** şi reprezenta forma de nominativ plural. În stadiul actual al limbii, **–i** s-a generalizat: *grădini, inimi, greşeli*. Variaţia liberă se menţine şi în forme ca: *ciocolate – ciocolăzi*, *rulade – rulăzi*.

Pentru *masculine* se cunoaşte desinenţa **-i** vocalic (în substantive cu desinenţa **–u** vocalic): *codru – codrii*, *lotru – lotrii*.

Neutrele cunosc următoarele desinenţe:

–e *(ace)*;

–uri (*noduri, poduri*) ; Este o inovaţie a limbii române actuale în raport cu limba sec. al XVI-lea, unde era folosită forma –ure: *graiure, chipure*.

Desinenţa - *uri* este omniprezentă atât la substantivele cu „corp fonetic mai redus", de tipul *dopuri*, *focuri*, *becuri*, cât şi la adjectivele, participiile şi interjecţiile substantivizate: *goluri*, *amaruri*, *răsărituri*, *ofuri*

Între desinenţele de neutru –e şi –uri există o concurenţă ce a dus la apariţia unor forme duble: *diamanturi* (în Pastelurile lui Vasile Alecsandri), *diamante* (în limba română actuală).

Desinenţele de plural au fost explicate atât *etimologic* cât şi *neetimologic*

Sunt *etimologice*:

- desinenţa **–e** a pluralului nominativ feminin (lat. *mensae* > rom. *mese*);
- desinenţa **–i** a pluralului masculin (lat. *lupi* > rom. *lupi*);

Nu au o explicaţie etimologică:

- pluralul femininelor de declinarea I în **–i** (lat. *porta* > rom. *poartă*. Originea desinenţei **–i** a fost diferit explicată. O primă ipoteză este că desinenţa **–i** a apărut prin analogie cu substantivele masculine de declinarea I terminate în **–ă** şi **–i**, de tipul: *tată, papă, popă, vlădică* (cu pluralele *taţi, papi, popi, vlădici*). Unii cercetători consideră că **–i** s-ar fi extins de la acest nucleu, impunându-se şi în cazul celorlalte substantive. Ipoteza este respinsă, avându-se în vedere faptul că numărul de substantive cu conţinut masculin este prea mic pentru a fi putut impune desinenţa **–i** la toate celelalte substantive.

Al. Lambrior este de părere că desinenţa **–i** a pluralelor feminine de declinarea I reprezintă un **–e** final, trecut la **–i**: *porte* (*portae*) > *porti* > *porti*. Ipoteza este infirmată prin faptul că nu orice **–e** final se transformă în **–i**, ci numai un **–e** final fără valoare morfologică.

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

Sextil Puşcariu explică desinenţa feminină de plural **–i** din lat. arhaic **–is**. Chiar dacă formele latine arhaice ar putea fi acceptate „*in abstracto*", în mod real, continuitatea fenomenului arhaic latin în limba română este aproape imposibil de argumentat. Limba română nu conţine elemente de latină arhaică.

H. Tiktin considera că desinenţa **–i** de plural feminin a apărut prin analogie directă cu pluralele masculine: pluralul *pâni*, după pluralul *viermi*. Cercetătorul nu explică de ce analogia s-a produs restrictiv, numai la unele feminine cu pluralul în **–e** şi nu a cuprins un număr mai mare.

I. Şiadbei formulează o ipoteză bazată pe conţinut, nu pe formă, care ar justifica apariţia pluralului în **–i**: desinenţa **–i** a pluralelor feminine îşi are originea în numărul mare al masculinelor care şi-au schimbat genul, evoluând la feminine. Înainte ca modificarea de gen să se fi produs, masculinele au primit la plural **–i**: *flori* sau **cani* de exemplu, au urmat modelul lui *betrani*. La transformarea genului substantivelor masculine în feminine, desinenţa **–i** a rămas neschimbată.

În ceea ce priveşte desinenţele de plural ale substantivelor neutre, limba latină cunoştea doar două: **-a**: *bracia;* **-ora**: *tempora***.**

Pluralul neutru latin în **–a** devine în limba română veche -ă : lat. *bracia* > rom. *braţă*. În limba română actuală aceste substantive primesc desinenţa **–e**: *braţe*.

Înlocuirea lui **–ă** cu **–e** s-a produs în scopul evitării confuziei dintre singular feminin şi plural neutru: în limba română exista deja o desinenţă **–ă**, dar pentru singular (*masă, casă*). În acest caz nu mai putea fi admisă încă o desinenţă de plural, identică celei de singular.

Desinenţa **–ora** se transformă în limba română în **–ură**: lat. *tempora* > *tempură* (lb. rom. veche) > *timpure* (sec. al XVI-lea) > rom. *timpuri*. Trecerea de la **–ure** la **–uri** nu se explică doar prin transformarea lui **–e** final în **–i**. Lat. *tempora a* evoluat la forma articulată *timpurele* care, prin disimilare vocalică, a devenit *timpurile* iar apoi , *timpuri*, prin căderea articolului.

Originea desinenţei neetimologice de nominativ plural, declinarea a III-a , ***–i*** (generalizată ca şi în limba italiană), a provocat controverse dintre cele mai spectaculoase:

Meyer – Lübke explică evoluţia lui **–i** pe baze fonetice ,fiind de părere că desinenţele latine **–as**, **-is** (pl. **–es**) s-au transformat în **–i.** Înainte de a dispărea **, -s** final a modificat vocala atonă precedentă care a dat în limba română **–i**. Ipoteza nu a fost acceptată, deoarece **–s** nu a putut provoca o transformare de acest tip, la nivelul desinenţelor.

Sextil Puşcariu consideră că desinenţa **–i** provine din forma latină arhaică **–is**. După căderea consoanei finale, **-i** s-a impus la toate substantivele de declinarea a III-a. Al. Rosetti a demonstrat că această ipoteză nu se poate susţine, deoarece în momentul când s-a produs căderea lui **–s** final, în latina populară **–e** şi **–i** se confundaseră într-un singur sunet. Într-o altă ordine de idei, fenomenele latinei arhaice nu sunt operante datorită faptului că nu au putut supravieţui până în perioada latinei populare, având în vedere distanţa extrem de mare dintre cele două etape. Rosetti oferă totuşi, o explicaţie plauzibilă acestei *enigme morfologice*, cum o numea Al. Procopovici, prin argumente de ordin sintactic: adjectivele cu trei terminaţii de tipul *bonus, -a, -um*, cu pluralul în **–i** au exercitat o influenţă deosebită asupra substantivelor de declinarea a III-a. Substantivele de declinarea a III-a erau însoţite de adjective cu trei terminaţii, aşa încât sintagma *homines boni* a devenit *homine boni* după căderea lui **–s** final. Aceste adjective au impus desinenţa **–i** şi la substantive (*multi cani*).

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

În limba română se produce o reorganizare a declinărilor latine, ce constă în trecerea de la o declinare la alta a substantivelor, printr-un fenomen general în limbile romanice. Tendinţa de trecere la o flexiune mai bine organizată şi mai productivă, reducerea numărului declinărilor, simplificarea flexiunii nominale sunt doar câteva trăsături .Având o flexiune incompletă, cuprinzând un număr foarte mic de substantive, în majoritatea cazurilor, abstractele în –**ies**, de declinarea a V-a pierd teren în faţa declinării I, mai productivă şi mai bine organizată. Substantivele declinării a IV a sunt atrase de cele aparţinând declinării I, a II a şi a III a. Româna continuă tendinţa de simplificare a sistemului cazual, începută în indo – europeană şi continuată în latină, prin eliminarea ablativului .

Această tendinţă nu se menţine şi în ceea ce priveşte numărul :limba română a extins alternanţele vocalice şi consonantice de la flexiunea verbală la flexiunea nominală, spre deosebire de latină care le eliminase. A reorganizat genul neutru, dispărut în limbile romanice apusene.

NOTE

[1] vezi Sorin Stati, *Istoria limbii române*, vol.I, pag. 126
[2] Sorin Stati, *în I.L.R.* I, pag. 123
[3] vezi Florica Dumitrescu, … pag. 205
[4] L. Vasiliu, Observaţii asupra vocativului în limba română, în S.G., vol. I, pag. 5 - 24
[5] I. Coteanu, Ce este –ule de la vocativ, în Omagiu Iordan, pag. 215
[6] Martinet, *Le genré feminin en indo–européen: examen fonctionnel du probléme,* în BSL, L II (1956) p. 85
[7] Al. Graur, op. cit, pag 213

Bibliografie

1. Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei.* Bucureşti, 1972.
2. Coseriu, Eugenio, *Limba română în faţa Occidentului*, Cluj – Napoca, 1994.
3. Dimitrescu, Fl., *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973
4. Drăganu, N., *Românii în veacurile IX – XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933.
5. *Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti, 1958
6. Gheţie, Ion; Mareş, Al. *Graiurile poporului român,* Craiova, 1973
7. Graur, Al., *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960
8. Gh. Guţu, *Dicţionar latin – român*, ediţia a III-a, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1973
9. *Istoria limbii române*, I şi II, Bucureşti, 1965, 1969
10. Iordan, Iorgu şi colab., *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1965.
11. Mihăescu, H., *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea,* Bucureşti, 1961.
12. Mihăilă Gh., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucureşti, 1961
13. Niculescu, Al., *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuţii gramaticale.* Bucureşti, 1965
14. Păcurariu, Mircea, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Bucureşti, 1992
15. Pătruţ, I., *Influenţe maghiare în limba română*, în SCL, IV, 1953
16. Protase, D., *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi a numismaticii*, Bucureşti, 1966
17. R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii,* traducere Dana Ligia Ilin, Ed. Polirom, 2003

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)

18. Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1968
19. Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *Introducere în fonetică,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982
20. Russu, I. I., *Elemente autohtone în limba română – Substratul comun româno – albanez*, Bucureşti, 1970
21. Sala, M., *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române* , Bucureşti, 1970.
22. Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală,* traducere Irina Izverna Tarabac, Polirom, 1998
23. Vasiliu, Em., *Fonologia istorică a dialectelor dacoro*mâne, Bucureşti, 1968.

BDD-A2743 © 2005 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 02:12:56 UTC)